

Človek by mal žiť v záhrade...

Il faut cultiver le jardin.

Voltaire: Candide

E. Višňovský: Man Should Live in a Garden... Život. Prostr., Vol. 37, No. 5, 236 – 239, 2003.

The paper reflects the relationship between culture and nature, indicating that culture has emerged from spontaneous Darwinian necessity as a human system adaptation mechanism to nature. Thus, culture is in every way the "continuation of nature by another means". However, the most problematic aspect of culture in relation to nature is its artificiality. Nature does not prevent culture from creating the artificial world but this artificial world is at the same time much more vulnerable than nature. Through culture we are coping with nature but we have not managed to cope with culture itself. In order to solve contemporary human and environmental problems we need to develop a "metaculture", i.e. a critical self-reflection of culture. As an example of creating different civilization, the author points to the city culture transformed and moulded according to the paradigm of a garden. The garden may serve as a model of harmonious environment in which the differences between natural and cultural aspects are both preserved and revoked at the same time and in the same place.

Človek hľadá – alebo si utvára – svoj svet, kde by bol „doma.“ „Byť doma“ pre moderného (západného) človeka znamená cítiť sa nielen bezpečne, ale aj komfortne. Za takýto svoj „domov“ si zvolil predovšetkým mestské prostredie – a kvôli svojmu komfortu v ňom bol a je schopný všeličo vymýšľať i obetovať. Moderné mesto je fascinujúci fenomén, hoci na druhej strane, vďaka našej každodennej prítomnosti v ňom a návyku naň sa nám javí neraz iba ako čosi všedné a banálne. Mesto je koncentrovaný civilizačný produkt a tvorba životného prostredia je civilizačná záležitosť.

Tvorba moderného životného prostredia je do veľkej miery tvorbou mestského prostredia. Vlastne jedná z definícií civilizácie hovorí, že je to – „mestská kultúra,“ ktorá sa v dejinách Západu presadila ako dominantná a vytlačila na okraj staršie, predurbánne kultúry (kultúru zberača a lovca), ako aj paralelnú rurálnu kultúru (kultúru pastiera a roľníka). Civilizácia ako mestská kultúra však vo vzťahu k prírodnému prostrediu začala vytvárať čosi ako „umelý svet“ (umelé životné prostredie); teda moderná mestská kultúra – oproti starším neurbánnym kultúram – začala v sebe dosť radikálne potláčať prírodný element a vo svojej najkrajnej-

šej podobe si vytvorila ilúziu nahradenia pôvodného prírodného životného prostredia človeka, ktoré on sám nevytvoril, akýmsi umelým životným prostredím ako jeho vlastným dielom. Rozvoj civilizácie môžeme sledovať aj na tom, ako pôvodné prírodné prostredie ustupuje tomuto mestskému (umelému) prostrediu.

Tvorba urbanizovaného životného prostredia je teda vlastným dielom človeka. Preto, keď sa pýtame, čo robí civilizácia s prírodou (alebo aj s človekom samým), pýtame sa vlastne: čo robí človek so sebou samým? Lenže civilizácia – tak ako ľudské konanie vôbec – nie je len čisto vedomá a racionálna záležitosť; vznik civilizácie a civilizačné formy ľudského konania neboli zrejme záležitosťou voľby nejakého ľudského subjektu. Vznik civilizácie by sme skôr mali pokladať za „pokračovanie prírody inými prostriedkami.“ – Iná je zasa otázka, že toto pokračovanie má – na západnej pologuli – podobu a dôsledky, ktoré akoby zastierali, alebo negovali túto tézu a ukazovali, akoby ľudská civilizácia išla proti samej prírode, z ktorej vzišla. Rovnako je zbytočné špekulovať o tom, či evolúcia ľudského rodu mohla ísť aj iným smerom ako civilizačným, teda pokračovať inak ako kultúrna evolúcia, ako aj o tom, či

by sme sa mohli vrátiť do nejakej predcivilizačnej „rajskej záhrady.“ Človek ako „nehotová“ či „nedostatková bytosť“ (A. Gehlen) sa v súlade s darvinovskými teóriami adaptoval na svoje prostredie tak, že sa stal kultúrnou bytosťou. Bytosťou, ktorá tvorí kultúru v najširšom zmysle ako svoj prírodnoadaptačný mechanizmus a prostredie, ktorým sa zasa bráni voči tej časti prírody, ktorá destabilizuje a ohrozuje jeho existenciu. Človek bol vlastne svojou biologickou podstatou „donútený“ ku kultúre ako systémovému prostriedku svojej adaptácie a prežitia. Z tohto hľadiska sa (mestská) kultúra javí ako ten „domov“ človeka, ktorý si on sám vysníval a vytvoril preto, lebo nebol spokojný s domovom, ktorý mu prichystala sama príroda. „Kultúra chce nahradiť a doplniť ‚poriadok prírody‘ (teda stav vecí, aké sú bez ľudského zásahu) poriadkom umelým, zámerným“ (Bauman, 1996, s. 138).

Ak bol vznik civilizácie (mestskej kultúry) spontánnou či darvinovskou nevyhnutnosťou, tvorba civilizácie postupne prechádzala „do rúk“ človeka a jeho hlavou a menila sa na cieľavedomý proces. „Usporiadaný svet – ono pravidelné, teda pohodlne predpovedateľné prostredie, v ktorom si po väčšinu času obstarávame svoje životné záležitosti – je produktom kultúrneho plánu a selekcie“ (tamtiež, s. 141). Napriek tomu, že žiadne ľudské konanie – ako poznali filozofi už dávno – nemá len žiaduce a plánované výsledky; je protirečivé a prináša aj dôsledky, ktoré nikto neplánoval a nechcel, podiel cieľavedomej ľudskej činnosti na tvorbe civilizácie rástol a rastie úmerne moci človeka. A táto moc zasa rastie úmerne prostriedkom (technickým a technologickým), ktoré si človek vytvoril na dosahovanie svojich cieľov. Rozvinutá kultúra natoľko „zrastá“ s prírodou a „prerastá“ ňou, že hranice medzi nimi už nie je možné len tak ľahko vymedziť. „Kultúra, ktorá manifestuje rastúcu moc ľudstva ako celku (mohli by sme povedať: rastúcu nezávislosť, slobodu ľudstva vo vzťahu k prírode), sa potom sama môže jednotlivcovi javiť veľmi podobne ako zákony prírody, ako osud, ktorému sa nemožno vzoprieť“ (tamtiež, s. 139).

Vďaka tomu, že človek je prirodzene kultúrnou bytosťou – kultúra sa stala jeho prirodzenosťou –, je jeho životné prostredie nevyhnutne usporiadané, štruktúrované inak, než je usporiadané a štruktúrované čisto prírodné bytie mimo človeka a bez jeho zásahov. Tu, samozrejme, vzniká otázka (ktorú vo svojich prácach nastoľuje a pokúša sa riešiť J. Šmajš), nakoľko je – alebo vôbec môže byť – štruktúrovanie prírodného prostredia kultúrou kompatibilné s pôvodnou štrukturalizáciou čisto prírodného bytia. Štrukturalizácia prírodného bytia ľudskou kultúrou je fakt – a existujú aj

Perzská kráľovná vo visutej záhrade. Iluminácia, okolo roku 1360.

pozitívne, nielen negatívne príklady tohto faktu (na jeden z nich – záhradu – chcem poukázať). To znamená, že kultúra je skutočne silou schopnou zasahovať do prírody tak, že v nej vytvára štruktúry, ktoré by bez jej zásahov nevznikli a neexistovali.

Ak by kultúra bola len nekompatibilná s prírodou, ak by jej bola úplne cudzia, alebo by bola svojou podstatou absolútne protiprírodná, sotva by bola mohla vzniknúť a sotva by ju človek mohol úspešne používať ako systémový prostriedok svojej adaptácie a prežitia.

Pravda, musíme si položiť aj otázku, v čom spočíva „úspešnosť“ adaptácie kultúrneho a civilizovaného človeka na prírodu, z ktorej vzišiel? Tradičný západný (osvietenský) postoj vyzdvihuje kultúru a civilizáciu ako našu ľudskú pýchu, ako „prekonanie“ čisto prírodnej existencie, ako naše „maximum ľudskosti“ (J. Piaček), avšak z hľadiska časového – čo je to päťtisíc rokov civilizovaných dejín ľudstva popri trvaní vesmíru? Ak nám kultúra doposiaľ zabezpečila prežitie, znamená to, že nám ho zabezpečí natrvalo? Ak je kultúra naším flexibilným genetickým kódom – pretože ju takisto dedíme, aj keď iným spôsobom ako biologické vlastnosti, a bez jej dedičstva by sme neprežili rovnako ako bez biologického dedičstva – aký je vlastný kód kultúry? Inak povedané, čím sa riadime pri vytváraní

svojej kultúry a civilizácie? Čo pritom rešpektujeme a čo ignorujeme? Možno kultúru utvárať ľubovoľne, takpovediac fantasticky? V niektorých oblastiach kultúry unikáme, vzdalujeme sa od reality, ba vytvárame si akúsi „nadrealitu“, virtuálnu realitu, ale v konečnom dôsledku znova len preto, aby sme sa aj takto vyrovnali s tvrdou realitou našej existencie, ktorá je prírodná.

V období pred ekologickou krízou (t. j. zhruba do polovice 20. storočia) sa kultúra na Západe nielenže kládla proti prírode, ale aj nad ňu. Vďaka súčasnému environmentálnemu obratu (i návratu k darvinizmu) sa kultúra môže sebareflektovať ako „pokračovanie prírody inými prostriedkami,“ ba musí reflektovať svoju ontologickú väzbu na prírodu. Kultúru nemožno dlhodobo úspešne utvárať bez ohľadu na túto väzbu. Kultúra vyrástla geneticky z prírody, nie opačne; príroda „stvorila“ kultúru, nie opačne; kultúra nemôže vytvoriť prírodu, môže ju len modifikovať. *„Kultúra sa najľahšie pokladá za prírodu... pokiaľ nie je odhalená jej umelosť, konvenčný charakter v nej prevládajúcich noriem... Vieme, že existujú skôr kultúry než jedna jediná kultúra. A ak je možné o kultúre uvažovať v pluráli, nemožno si ju predstavovať tak, ako si predstavujeme prírodu. Žiadna kultúra si nemôže nárokovať na takú bezpodmienečnú poslušnosť ako príroda“* (tamtiež, s. 151).

Tými inými prostriedkami, ktorými kultúra pokračuje v prírode a začleňuje sa do nej, sú „umelé“ prostriedky. Kultúra je „umelá“ v tom, že kombinuje prírodné látky a substráty takým jedinečným spôsobom, aký vznikol v hlave človeka s cieľom uspokojiť jeho potreby, ale aj chůfky. Príroda sama takéto kombinácie nepozná, ale principiálne ich umožňuje; je k zámerom človeka veľmi benevolentná. Napríklad betón, ktorým sme obklopení v mestách, je takou umelou kombináciou, ktorú príroda „nezakazuje“. Rovnako svet súčasných elektronických médií nie je „proti prírode“ v tom zmysle, že by sme ho nemohli vytvoriť, udržiavať, rozširovať a realizovať tak niektoré alebo mnohé zo svojich cieľov. Betón vyzerá veľmi solídne a pevne; elektronický svet zasa veľmi zaujímavý, avšak kultúra je v mnohom veľmi krehká a jemná; oproti prírode ako „hardvéru“ je „softvérom“. Možno preto súhlasí s F. Fukuyamom (2002), že až naša doba („konca dejín“, globálnych kríz, terorizmu atď.) jasne ukazuje na „... fakt, že veda a technológia, z ktorých vyrastá moderný svet, zároveň predstavujú najzraniteľnejšie body civilizácie.“ Teda to, čo je našou najväčšou prednosťou, sa môže za zmenených okolností stať našou najväčšou slabinou?

Kultúrou a civilizáciou sme si umožnili a umožňujeme inú kvalitu života, než akú by sme mali bez nich, preto je zrejmé, že sa ich nechceme a nemôžeme dobrovoľne vzdať. Bojíme sa nie o prírodu, ale o civilizáciu, že ona „skrachuje“, zrúti sa, zlyhá; bojíme sa o civilizáciu

ako o naše vlastné dielo. Avšak nie každá kultúra umožňuje človeku efektívne prežiť a nie každá z dlhodobého hľadiska. Nie každá kultúra umožňuje „dobrý život“, pretože každá kultúra má svoje vnútorné problémy. Pri pohľade dovnútra kultúry a civilizácie zistujeme, že je hierarchická, nie egalitárska. Jedna skupina ľudí žije a rozvíja sa na úkor inej skupiny ľudí – aspoň tak to doteraz bolo v ľudských dejinách. Pri darvinistickom pohľade aj toto by mohlo byť dôkazom, že kód, podľa ktorého funguje kultúra, nie je iný ako kód, podľa ktorého funguje (živá) príroda, a teda že bytie kultúry sa nevymyká z rámca prírodného bytia. Protikladnosť kultúry voči prírode je len relatívna, nie absolútna a spočíva v spomínanom aspekte umelosti, umelej kombinácie prírodných prvkov. Túto umelosť kultúry voči prírode netreba demonizovať (napr. sotva hrozí, žeby sme z našich miest urobili iba betónove džungle či sarkofágy), ale nie je ani celkom nevinná, aby ju bolo možné bagatelizovať či ignorovať. Najväčšia hrozba asi spočíva v človeku samom: v tom, že by sa mu skôr zapáčil život v umelom svete civilizácie, než v živej, hoci skultivovanej prírode. Klonovaní homunkulovia v silikónových skleníkoch napojení na zdroje umelej výživy a manipulovaní superpočítačmi – to nie je pre niektorých až taká absurdná predstava.

Kultúrou zvládame prírodu, ale zatiaľ sme nezvládli samotnú kultúru. Potrebujeme čosi ako „metakultúru“, t. j. kritickú sebareflexiu kultúry alebo „metakultúrny diskurz, v ktorom kultúra, akokoľvek definovaná, hovorí sama o sebe“ (Mulhern, 2000). Tento diskurz musí nevyhnutne zahŕňať popri vnútornej analýze kultúry aj jej fundamentálnu súvislosť s prírodou. Ide – ako v mnohých smeroch ukazuje J. Šmajš (1996) – o formovanie „biofilnej kultúry“, resp. kultúry, ktorá sama seba bude chápať a interpretovať ako súčasť prírodného bytia a toto bytie ako nevyhnutnú podmienku, základ a rámec seba samej.

Na záver sa vráťme k východisku našej úvahy – k príkladu mestskej kultúry ako domova moderného človeka. Napriek všetkému, prírodný a krajinný prvok z urbánnej kultúry nikdy úplne nevymizol: parky a lesoparky, aleje stromov, ornamentálna výzdoba zeleňou, okrasné rastliny, záhrady a pod. sa v tej či onej miere zachovali aj v industriálnej fáze. Na druhej strane, v postindustriálnej ére sledujeme presahovanie prvkov urbánnej kultúry za hranice mesta a prenikanie aj do vidieckej krajiny, čo je stimulované a podporované potrebou civilizovaného oddychu, relaxácie atď. mestského človeka. Napríklad zachovať naše Tatry panensky prírodné, a zároveň dostatočne civilizované, aby poskytli komfort turistickému relaxu – to je úloha, ktorá vyžaduje vysokú úroveň kultúry architektonického i ekologického myslenia a sofistikovanú technológiu praktickej tvorby životného prostredia.

V mestskej kultúre existuje jeden „privilegovaný“, ale zároveň stále okrajový prvok – záhrada, tentoraz určená nie (alebo nie najmä) na hospodársku funkciu (pestovanie plodín atď.), ale na funkciu bývania; záhrada najmä ako súkromný priestor, kým sady a parky ako „verejné záhrady“. V takejto podobe sa záhrada chápe väčšinou ako estetická súčasť či doplnok životného prostredia mestského človeka. Avšak záhradné prostredie má oveľa väčší potenciál: produktívny i relaxačný, psychologický, ba dokonca existenciálny. Ak aspoň trochu platia osvietenenské teórie o vplyve prostredia na človeka, tak životný pocit – a dá sa predpokladať, že aj životný výkon – toho, kto má svoje obydlie postavené či obklopené záhradou, musí byť vari tým maximom, aké si môžeme o kultivovanom človeku predstaviť. Oproti tomu – kam dospela súčasná mestská kultúra? Kto sa cíti v meste dobre a komu sa žije v meste dobre? Čím platí mestský človek za svoje pohodlie? Mesto neraz vytvára prostredie „džungle“ a vyprahnutej savany v oblasti ľudských vzťahov. Niečo by o tom vedeli povedať hoci aj obyvatelia bratislavskej Peťaľky...

Záhrada je práve takou kombináciou prvkov prírodného prostredia, kde umelosť akoby zanikala; záhrada sama akoby si vyžadovala ten „zlatý rez“ zásahu zo strany umu, citu i ruky človeka do prírodného prostredia, ktorý kultivuje samého kultivátora. Záhrada je „kultúrna krajina“ a príroda v podobe záhrady môže byť aj liekom na mnohé choroby civilizácie.

Fenomén záhrady je, pravda, taký starý ako mestská civilizácia (nie náhodou boli záhadné visuté záhrady kráľovnej Semiramis zaradené k siedmim divom sveta). Vari najznámejšiu predstavu záhrady ako ideálneho životného prostredia v západnej kultúre ponúka biblické podobenstvo rajskej záhrady. V antickej filozofii prišiel s podobnou koncepciou umenia žiť Epikuros (341 – 270 pred n. l.) – hoci ani Platónovej Akadémii a Aristotelovmu Likeu nebolo cudzie záhradné prostredie, až Epikurova škola postavila do centra svojej filozofie fenomén záhrady. „Záhrada je pre epikurejca perspektíva pohľadu na svet,“ napísal nemecký fenomenológ Eugen Fink (1957/1992, s. 45). Epikurova záhrada sa stala symbolom, ba synonymom epikureizmu, filozofie, ktorej ide predovšetkým o dobrý život a šťastie človeka. Pre Epikura bola záhrada, v ktorej žil a vyučoval svojich žiakov, predovšetkým oázou duševného pokoja ako podmienky múdrosti a blaženosti. Duševný pokoj je hodnotou a rozmerom ľudského života, čo vo virvare moderného mesta nadobúda veľmi vysokú cenu. A v záhrade môžu kvitnúť nielen vzácne plody

Smrteľný hriech. Iluminácia, okolo roku 1360.

filozofie, ale všetkých druhov kultúry vrátane tých najvzácnejších: ľudských kvalít a vzťahov. Záhrada má bytostný a celostný ľudský rozmer, je to životný priestor či prostredie, kde sa – akoby hegelovsky – zachováva i ruší rozdiel medzi prírodným a kultúrnym. Ktovie, možno je záhrada tým vrcholom našej civilizácie a civilizovanosti.

Zmyslom civilizácie malo byť rozvinutie ľudského potenciálu. Prečo teda nehľadáme harmóniu medzi prírodou a kultúrou? Prečo neutvárame svoj svet ako záhradu?

Literatúra

- Bauman, Z.: Myslet sociologicky. SLON, Praha, 1996.
 Fukuyama, F.: Our Posthuman Nature. Profile Books, London, 2002.
 Mulhern, F.: Culture/Metaculture. Routledge, London and New York, 2000.
 Šmajš, J.: Kultúra proti prírode. „Zvláštní vydání“ Brno, 1996.
 Fink, E.: Oáza štěstí. Mladá fronta, Praha, 1992.

Doc. PhDr. Emil Višňovský, PhD., Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, ksbkemvi@savba.sk